

Ugyanígy, közvetlenül, első kézből ismeri — és egyebek mellett ez adja meg kutatásainak egyéni jellegét — az irodalomnak e romantika előtti korokban még különlegesen fontos aljtenyészetét, mikroflóráját, amely nemegyszer egy-egy egész korszak, irányzat vagy stílus légkörét megadja, s amelyből a „nagy” jelenségek többnyire kiemelkednek; mindazt, ami ekkor még jórészt integráns része a globális „irodalomnak”: tudományos (jórészt latin nyelvű) irodalmat — revelációszerű ezen a téren a fiziko-teológiai irodalom fölvilágosodást előkészítő szerepének megmutatása — iskolai stilisztikát-poétikát, meg az ezek alapjául szolgáló és a „klasszikus” eszményt, illetve szabályokat a reneszánsztól kezdődőleg századokon át fönntartó és tanító pseudo-arisztotelészi poétikai-irodalomelméleti irodalmat. Mindez, úgy vélem, annak is köszönhető, hogy nem kötelezi el magát — gyakori szokás szerint — egyetlen mintaképül választott tudós vagy tudományos irány és iskola mellett, hanem kellő értékeléssel minél többnek az ösztönzéseit és eredményeit használítja a saját szemlélete szolgálatában. Megbecsüléssel és figyelemmel olyanokat is méltányol és olyanoknak a sugalmazásait is meghallgatja, akik — mint a francia Daniel Mornet, az említett „mikroflóra” jelentőségének egyik fölfedezője és a francia forradalom szellemi előzményeinek nagy kutatója, vagy a klasszicizmus dolgaiban a kítűnő olasz Mario Praz (hogy csak e kettőt említsem) — nálunk általában nem tartoznak azok közé a tudósok közé, akiket elmélyedőbben olvasni és akikre hivatkozni szokás.

Csupa kítűnő tanulmány; a kötet koronája azonban, úgy érzem, mégiscsak az a *Veteris vestigia flammae* című, amely Kazinczynak Kácsándy Zsuzsánna, illetve lánya, Lotti iránt való szerelméről és azokról a versekről szól, melyek ebből a furcsa, anyáról leányára átvitt vonzalomból fakadtak. Sehol, még a remek Csokonai tanulmányokban sem érezzük úgy azt a bizonyos *emberivel* való kapcsolatot, meg a tudósnak e kapcsolatban, szellem- és életidézésben fölizzó „ihletét”. Azt, amelyik nem a témáról való ízetlen „lantolásban” áll, hanem a kutató és értelmező, megértő és azonosuló, az emberiben mind mélyebbre hatoló és onnét a művészt mind tisztább értelmében fölhozó, tárgyias és tárgyilagos szenvedélyben. S hadt említsem közvetlenül mellette a másik remeklést ebben a nembn, az *Udvarházi klasszicizmus* cím alá foglalt két, Fáy Andrásról szóló tanulmányt. Azon fölül, ami izgalmasan újat adnak, s azon fölül, ami korszerűen és ma is élően emberit elénk idéznek, az elmélyülten hiteles tudomány, a hatalmas erudíció és az alkotó művészet nem mindennapi találkozásának élményével is megajándékoznak. (*Szépirodalmi, 1970.*)

RÓNAY GYÖRGY

Szabolcsi Miklós: Jel és kiáltás

A 20. sz.-i irodalomtörténet egyik legvitatottabb kérdése a század első évtizedétől újra és újra jelentkező avantgarde és neo-avantgarde mozgalmak, irodalmi-művészeti törekvések megítélése, helyük megnyugtató kijelölése, és az irodalmi-művészeti fejlődésben betöltött szerepüknek, tényleges jelentőségüknek feltárása. Szabolcsi Miklós könyvében arra vállalkozik, hogy — történeti megközelítésben — tisztázza az avantgarde néhány alapkérdését, mindeneke előtt magát az avantgarde fogalmát. Az „avantgarde” megjelölést igen sokféle összefüggésben, és igen sokféle értelemben használja az irodalomtudomány, ezért e műszó általános érvényű definiálásra szorul. Szabolcsi — helyesen — történeti kategóriának tekinti az avantgarde-ot, azokat az irodalmi és művészeti jelenségeket sorolja ide, melyek „általában meghatározott esztétikai, filozófiai, sok esetben politikai programmal bíró”

áramlatok, irányzatok, „amelyek rendszerint kollektív, alkotó csoporttá, közösséggé szilárdultak, és amelyek századunk első éveitől indultak útjukra”.

Szabolcsi ezzel a megközelítésmóddal polemizálni kíván „mindazokkal, akik — egyik vagy másik oldalról — az avantgarde fogalmát történetitlené teszik, mérték-telenül kitágítják, történeti jellegű fogalomból értékelővé változtatják”. A két végletes felfogással szemben, melyek közül az egyik az avantgarde-ot teljesen kirekeszti az értékalkotó művészeti tényezők közül, a másik pedig — éppoly végletesen — az avantgarde-ot tekinti az irodalom és művészet fővonalának; egy jó értelemben vett „harmadik utas” koncepciót próbál felrajzolni, mely meg akar őrizni mindent, ami érték, mely arra figyel, hogy mi az avantgarde „hozadéka”, mi az, ami tovább élt, amit a művészet azóta is hasznosít.

Ez a törekvés — bár a szerző az avantgarde geneziséét, főbb jellemzőit, szét-áramlását nagy érzékenységgel, a társadalmi-történelmi valósággal való dialektikus kölcsönhatásában elemzi, és a részletmegállapításokban számtalan jó megfigyelés, helytálló következtetés található — lényegét tekintve nem járt teljes sikerrel.

Ennek fő oka, hogy a vállalt történeti megközelítés nála is gyakorta átcsap értékelőbe, sőt úgy formál történeti kategóriát az avantgarde-ból, hogy előzetesen érték-kategóriaként kezeli. Az avantgarde irányzatok — írja Szabolcsi — „megindítottak egy fejlődést, amelynek végén irodalom, művészet új formái, új létezőmódja állhatott volna”. Ezzel lényegében tagadja az avantgarde-művészet lehetőségét, hiszen „a művészek megtértek az avantgarde vándorévei után egy harmonikusabb, építőbb művészethez”. Az avantgarde „hozadéka” ezért csak formaelemeket ért, s azt emeli még ki, hogy bizonyos problémákra az avantgarde hívta fel a realista művészet figyelmét, ezzel továbbfejlődésre készítette azt.

Az avantgarde fogalmának kettős (történeti-értékelő) használata abból fakad, hogy a realizmus — nem realizmus, vagy evilágiság — túlvilágiság kategóriáiban gondolkodva az irodalomtörténet két lehetséges megoldás közül választhat: vagy a realizmushoz, az evilágisághoz, vagy a nem realizmushoz, túlvilágisághoz sorolja az avantgarde-ot. Király István — akivel Szabolcsi Miklós polemizál — az avantgarde-ot a „modernség” egyik fázisának tekinti s konzekvensen az utóbbi kategóriába is sorolja. Szabolcsi az avantgarde-ot önálló, minőségileg új szakasznak tekinti. Érti, hogy döntő, lényegi különbség van a századvég befeléforduló, esztétizáló „izmusai” s az avantgarde irányzatok között. Ez a Király—Szabolcsi vita formai oldala. A vita tartalmi lényege az, hogy Szabolcsi óvatosan megkérdőjelezi az avantgarde kapcsán a realizmus — nem realizmus felosztás kizárólagosságát. Szabolcsi érzi, hogy az avantgarde nem szorítható egyértelműen a „nem realista” feliratú skatulyába, de természetesen realizmusnak sem tekinti. Ezt az ellentétet próbálja egy felemás koncepcióval áthidalni. Az avantgarde-ot egyrészt „köztes területként” fogja fel, ugyanakkor „megkettőzi”: „Az avantgarde történetében két tendencia, két irány változik, küzd egymással: az individuális-romboló, és kollektív-építő lázadások két típusa ... Az avantgarde irányzatoknak van olyan csoportja és korszaka, amely nem elégzik meg a művészet megváltoztatásának, a művész új helyének meghatározásával, hanem rendkívüli erővel kívánja a teljes társadalom megváltoztatását is.”

Szabolcsi — bár ebben a formában nem mondja ki — az avantgarde lényegét (a széthullott, kiüresedett hagyományos világkép helyett) a modern 20. századi világkép megteremtésére irányuló törekvésben látja, s abban is igaza van, hogy az avantgarde irányzatok egyike sem volt képes — éppen paroxiás-utópikus egyoldalúsága miatt — ezt az új világképet kiformalni, legfeljebb csak elemeit.

Ezek az elemek azonban beépülhetnek s be is épültek a realista, sőt a szocialista realista világképbe is — természetesen új tartalmak hordozóiként. Nem utolsósorban azért, mert az avantgarde irányzatokon belül számos szocialista, vagy azzá fejlődő művész is található (Majakovszkij, Brecht, Kassák stb.), akik szocialista világlátással, a marxizmus ideológiája alapján építkeztek. De ha az avantgarde gyűjtőfogalom és történeti jellegű kategória, mely bizonyos közös jegyek alapján különböző minőségeket fog össze, nem lehet egyúttal értékelő kategória is. Irodalmi irány-

zatok, áramlatok, mozgalmak globálisan egyébként sem értékelhetők, csak konkrét alkotók konkrét művei minősülhetnek realistának, vagy nem realistának. A „középső szféra” tehát, ha konkrét vizsgálatnak vetjük alá magukat a műveket, szétbomlik egy realista, és egy valószínűleg jóval nagyobb nem realista szektorra.

Szabolcsi bevezetőjében írásait „csak első megközelítési kísérletnek, vitaalappal” nevezi, s e vitázó írások nemcsak a szűkebb szakmai, hanem a szélesebb olvasói közvéleményt is e problémák átgondolására, termékeny vitára ösztönözhetik. Különösen érdekes a neo-avantgarde-dal foglalkozó rész, mely terjedelmileg a kötetecske zömét adja. E legújabb irányzatokról átfogó képet ad Szabolcsi szintén a társadalmi-történelmi valósággal való összefüggésében. Figyelemre méltóak azok a megállapításai, amelyeket a második világháború előtti, és a hatvanas években jelentkező avantgarde mozgalmak, irányzatok különbségeiről, elsősorban társadalmi alapjaik vonatkozásában és perspektívaik tekintetében tesz. Ha egyes megállapításai — a szükséges irodalomtörténeti távlat hiányában — nem is tekinthetők végérvényesnek, informatív értékük igen nagy. A kötetben tartalmas bibliográfiákat és igen hasznos névmutatót is találunk, amely utóbbi különösen gazdag anyagot tartalmaz.

PETE GYÖRGY

Kifelé a feudalizmusból

JEGYZETEK MÁRKUS ISTVÁN KÖTETÉRŐL

Márkus István könyvét kritikai életünk tisztos elismeréssel fogadta. Hosszú évek óta alkotó szociológusunk — kijárt neki. Szűkebb kutatási területe a történeti és agrárszociológia, szociográfia. Kitűnően képzett és tájékozott szakember. Írásait kivételes szenvedély és lendület hatja át, így indulataira sem tud mindig féket vetni. Bizonyára innen is fakad, hogy megállapításai gyakran kihívóak, következtetései tévedésektől sem mentesek. Stílusa a szociológia tárgyyszerűségén túllépő esszéstílus.

Mostani kötete a hatvanas évek alkotásaiból válogatódott. Tudományos pályán, tudjuk, egy-egy írás igen gyakran az alkalomnak, tehát a véletlennek köszönheti létrejöttét. Így gondos válogatással is nehezen érhető el, hogy az egyes írások végül szerves egységbe, eleve átgondolt koncepció szerint álljanak össze, még ha a különféle alkalmak kapcsán készült tanulmányok írója oly tudatos alkotó is, mint Márkus.

A kötet cím adja az alapkoncepciót. Aki nem ismeri Márkus István kutatási területét, de úgy-ahogy ismeri múltunkat, a cím után arra gondolhatna, hogy könyve történelmünknek a 18. század végétől a 19. század közepéig terjedő szakaszát vizsgálja. Vagyis: az olvasó valamiféle zárt, a kronológia szerint is lezárható történelmi bűvárlatot vehet a kezébe. Márkus István azonban szociológus és esszéíró. Így nála kitágul a címben megjelölt folyamat, előre és hátra egyaránt, messze túl az egykoron ténylegesen lezajlott gazdasági-társadalmi folyamatok időbeli határán.

A történelmi és társadalmi tényektől való merész elrugaszkodásával izgalmas, eredeti és újszerű gondolatok vázát építhetné fel, nagyobb távlatokba ágyazottan látva és látatva múltunkat és a jelent, amely valamilyen módon mindig összeszővődik a letűnt századokkal. Mélyére nézve azonban az alapötletnek, kitűnik, szülője annak nem is annyira az eredeti látásmód. A szerző ez esetben sokkal inkább tetszetős teóriák esetenként nagyon is túlhajtott, felfokozott ívét rajzolja fel,